

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

ЛИТВИНОВ ОЛЕКСАНДР МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 340.12

ПРАВО ЯК ФЕНОМЕН КУЛЬТУРИ

12.00.12 – філософія права

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Харків - 2016

Дисертацією є рукопис.

Дисертація виконана на кафедрі загальноюридичних дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, Міністерство внутрішніх справ України.

Науковий консультант – доктор юридичних наук, професор, **Максимов Сергій Іванович**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, професор кафедра філософії, член-кореспондент НАПрН України.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор **Козловський Антон Антонович**, Національний транспортний університет, завідувач кафедри конституційного та адміністративного права;

доктор юридичних наук, професор **Тихомиров Олександр Деонисович**, Національна академія внутрішніх справ, професор кафедри теорії держави і права;

доктор юридичних наук, професор **Рабінович Сергій Петрович**, Львівський національний університет імені Івана Франка, професор кафедри конституційного права.

Захист дисертації відбудеться «13» березня 2017 о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70.

Автореферат розісланий «30» січня 2017р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

К.В. Гусаров

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Від часу набуття незалежності країнами – колишніми республіками СРСР питання правової організації державного життя набули не просто першочергового, а надзвичайного значення, оскільки необхідність їх негайного практичного вирішення відразу висунула вимоги не тільки створення теоретичного фундаменту та його формального закріплення, а й змістовно-світоглядного обґрунтування. Стало очевидним, що соціально-політичні аспекти цих питань виявилися залежними від аспектів інших, насамперед культурно-історичних, акцентування яких втілювалося в понятті «національного». Звідси, із руйнуванням системи ідеологічної одноманітності та владного тиску на тлумачення права і відновленням комунікативної взаємодії зі світовою науковою спільнотою, для України проблему створення національної держави було сформульовано як розбудову держави правової і соціальної. Відбиття її як положення чинної Конституції висунуло перед вітчизняним правознавством низку завдань, що, зокрема, стосуються осмислення права в культурологічній площині. Останнє ускладнюється й різноманітністю та розбіжностями тлумачення і поняття культури, і всього, що з ним є пов'язаним, як у історично-ретроспективному та сучасному ракурсі, так і в ракурсі проєктивно-перспективному. Додаткової актуальності, а також практичного значення даній темі надають проблеми зіткнення смислового наповнення цих розбіжностей, особливо в ситуаціях перенесення їх у політичну площину. Стрижневим стає антропологічний їх аспект як культурний розвиток людства в персоналістичному напрямку, що в історії правової думки втілювалося в раціонально обґрунтованій ідеї прав людини. Останнє, навіть отримавши міжнародне політичне визнання і формально-юридичне здійснення, втім, піддається постійному і часто агресивному тиску ірраціонального і такого, що виходить за межі культурного.

Про переорієнтацію на дослідження державно-правової реальності під кутом зору функціонування соціальної і правової державності, механізмів забезпечення та захисту прав і свобод людини як про важливіше завдання сьогодення йдеться у Вступі до Першого тому колективної фундаментальної праці НАПрН України «Правова система України: історія, стан та перспективи». Зокрема підкреслюється, що, по-перше, вирішення даного завдання потребує кардинального перегляду підходів до розуміння та тлумачення права з точки зору використання наукового інструментарію. По-друге, цей процес уже почався, результатом чого є й активізація і певна автономізація таких напрямків дослідження, як філософія права, етика права, логіка права, що, втім, не повинно призводити до порушення цілісності (інтегративності) сприйняття права як універсального способу регулювання суспільних відносин, досягнення соціальної згоди і забезпечення гідного існування та розвитку людини.

Зазначена універсальність права як способу регулювання суспільних відносин, а також організації спільного життя, обумовлена такими якостями, як всезагальність та обов'язковість,

що відрізняє право від інших нормативних систем: моральної, релігійної, звичаєвої тощо, з якими воно знаходиться в найтіснішому взаємозв'язку і постійно взаємодіє. Це робить право унікальним феноменом культури, який проявляється в різні часи як надзвичайно складне явище, що набуває стрижневого значення в історії людства у зв'язку з поступовим і постійним насиченням його змісту смислами і цінностями гуманістичного (у сучасному значенні – милосердного тощо) гатунку. Такий світоглядний імператив розвитку права та стрімке поширення і поглиблення його впливу на всі сфери життя людини зробило проблеми його розвитку предметом філософського осмислення в такому ж найзагальнішому плані.

Розгляд права як феномена культури має досить сталі витoki в історії філософсько-правової думки, зокрема, в античний період питання, що стосуються різних аспектів їх взаємодії, можна виокремити у спадщині найвидатніших мислителів. Цих проблем, в іншому світоглядному середовищі, торкалися в період середньовіччя філософи і теологи. Але особливе значення мають теорії природного права Нового часу, коли і було висунуто, і вперше в історії почало отримувати юридичне оформлення ідеї невідчужуваних прав людини як рівних прав кожного індивіда. Це стало стрижнем науково-дослідницьких інтересів учених-правознавців останні два століття та значною мірою сприяло виокремленню філософії права у специфічну сферу знань.

Останні два десятиліття проблеми такого культур-спрямованого розвитку стають першочерговими у вітчизняній юридичній науці, насамперед філософії права (О. Балинська, О. Бандура, В. Бачинін, В. Бігун, В. Вовк, О. Грищук, М. Гуренко, О. Данильян, О. Дзьобань, Ю. Калиновський, А. Козловський, В. Кузнецов, С. Максимов, С. Меленко, С. Рабінович, С. Сливка, О. Стовба, В. Титов, О. Тихомиров, М. Цимбалюк, В. Чефранов, В. Шкода ін.), а також теорії та історії права, де дослідники торкаються важливих світоглядно-методологічних питань, що робить досить умовним розподіл між цими галузями знань (О. Атоян, С. Головатий, В. Гончаренко, М. Дамірлі, М. Козюбра, В. Лемак, Ю. Оборотов, О. Петришин, С. Погребняк, П. Рабінович, В. Селіванов, О. Скакун, О. Скрипнюк, М. Цвік, С. Шевчук, ін.). Ще більш красномовним свідченням указаної спрямованості є праці представників галузевих юридичних наук (Ю. Барабаш, О. Костенко, М. Панов, Б. Розовський, І. Сліденко, О. Тарасов, В. Тацій, Є. Харитонов, Ю. Шемшученко, І. Яковюк, ін.). З іншого боку, політичні і правові проблеми, включаючи й їх культурологічні аспекти, набувають усе більшої ваги у дослідженнях соціальних філософів, філософів культури та істориків філософії (Г. Аляєв, Є. Бистрицький, Н. Бусова, О. Гвоздік, О. Єременко, А. Єрмоленко, В. Малахов, М. Попович, С. Пролєєв, Л. Ситниченко, О. Хома, В. Шаповал, С. Шевцов, ін.), що відбиває також загальну тенденцію наближення пострадянської філософської, культурологічної та правової думки (С. Аверінцев, С. Алексєєв, М. Антонов, В. Бібіхін, В. Біблер, А. Вайшвіла, М. Джунусов, Х. Закіров, В. Лекторський, Е. Маркарян, Г. Нанейшвілі, В. Нерсесянц, А. Поляков, В. Розін, Е. Соловійов, Е. Сороко,

В. Степанян, Ю. Тихомиров, А. Хабібулін, ін.) до світових інтелектуальних шляхів формування сучасних напрямків розвитку соціальної думки парадигмального характеру, що значною мірою формується у межах філософії права, соціальної філософії та філософії культури (Р. Алексі, К.-О. Апель, Г. Арендт, А. Бергсон, Дж. Берман, А. Вебер, Ю. Габермас, Ф. Гайек, О. Гьйоффе, Р. Дворкін, А. Крьобер, К. Поппер, П. Рікер, Л. Фуллер, Р. Циппеліус, К. Ясперс, ін.).

Ідея прав людини, яка є досягненням насамперед західного ареалу культур, формувала правову реальність світу протягом останнього майже півтисячоліття, відбиваючи персоналістичний напрям розвитку культури, водночас впливаючи на культурний розвиток людства. Така діалектика історичної взаємодії права і культури надала саме праву особливого значення в постійному процесі долання позакультурних чинників впливу на життя людини як роду завдяки можливості легітимного використання сили, що відрізняє його від інших нормативних систем, створених культурою як втіленням раціонального як суто людського. Звідси й витікає потреба в концентрованій увазі до проблем, що витікають з розуміння права як феномена культури, що і зумовило як вибір теми дослідження, так і ракурси її розгляду в методологічному плані.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконувалася на кафедрі філософії права, її завершено на кафедрі загальноюридичних дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка відповідно до додатка № 9 п. 3., додатка № 16 п. 1., 22, додатка № 17 п. 4., 16 пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010–2014 років, затверджених наказом МВС України від 19.07.2010 року № 347; плану наукової роботи Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка; основних наукових напрямів та найважливіших проблем фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних та гуманітарних наук на 2009–2013 роки, затверджених наказом МОН України від 26.11.2009 року, переліку тем дисертаційних досліджень з проблем держави і права, затверджених у 2008 р., що розглянуті і схвалені відділеннями Академії правових наук України (п. 774, розділ «Філософія права»), а також на виконання комплексної наукової теми «Філософія і право: культурно-історичні аспекти взаємодії» за науковим керівництвом дисертанта (2008–2010 рр.). Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка (протокол № 18 від 18.05.2008 р.).

Мета і завдання дослідження. *Метою* роботи є виявлення культурного статусу права в процесах соціальної організації людського буття, включаючи сучасний стан правової реальності України, визначення історичної ролі природно-правових ідей Нового часу, втілених у філософії права і формалізованих нормативних системах, що сформували сучасний світ. Для досягнення цієї мети було поставлено такі *завдання*:

- з'ясувати дослідницький потенціал поняття культури у філософії права і можливість

розглядання його як правової категорії;

- уточнити значення смислового наповнення категорій «культура» і «цивілізація» у відношенні до категорії «право»;
- охарактеризувати особливості існування права в його історичній обумовленості та онтологічній укоріненості в культурні ареали Сходу і Заходу;
- розкрити евристичний потенціал поняття «вторинні культури» у правознавчих дослідженнях;
- показати можливість тлумачення права як категорії культури в якості інструмента соціальної характеристики спільнот;
- проаналізувати прояви імітації правових відношень за межами культурних способів співіснування, включаючи корупцію як один з її традиційних видів;
- простежити головні етапи розвитку правових ідей в історії культури в напрямку раціоналізації та індивідуалізації права як процес його гуманізації та персоналізації;
- визначити місце і роль філософсько-правових ідей Нового часу у формуванні сучасного державно-правового життя та обґрунтувати гіпотезу «другого осьового часу» як періоду світоглядного домінування та юридичного втілення ідеї рівних прав кожної людини у правову реальність;
- з'ясувати культурну обумовленість філософсько-світоглядних позицій контр-агентів теорій природного права;
- розкрити діалектику взаємовідносин категорій культури, права і держави у деяких філософсько-правових концепціях ХХ століття, де було розвинуто ідеї природного права Нового часу;
- продемонструвати культуротворчу роль права у процесах становлення правової і соціальної держави в ХІХ та ХХ століттях як результат впливу філософсько-правової думки;
- висвітлити процеси перетворення правоохоронних органів на каральні у відношенні до індивіда і суспільства за часів панування смислообразних домінант вторинних культур в умовах спотворення правової реальності в тоталітарних режимах;
- зробити спробу обґрунтування ключової ролі права в змістовному наповненні категорії «культура» як діалектичному розвитку від партикулярних до універсальних цінностей.

Об'єктом дослідження є регулятивно внормована сфера буття людини, що в історії соціокультурного розвитку людства набула смислового втілення в терміно-понятті «право».

Предметом дослідження є право як феномен культури на різних етапах його розвитку та осмислення, вітчизняний ракурс інтерпретації сучасного стану правової реальності з природно-правових позицій філософії права Нового часу.

Методи дослідження. Дисертація належить до філософсько-методологічних досліджень

права. У ній надається пріоритет культурологічному підходу, що здійснюється на підставі виокремленої класичною філософією якості раціональності свідомості при врахуванні самостійного значення і доповнювальності інших підходів.

У дослідженні застосовувалися такі основні методи, що дозволили реалізувати його мету: методи *критичного аналізу* та *порівняльно-критичний* як провідні у філософсько-правових та історико-правових дослідженнях при зверненні до юридичних джерел і наукової літератури; *діалектичний* метод у формі аналізу категоріальних зіставлень і переходів як втілення принципу суперечності при зверненні до правової реальності як у її фактичності, так і прикладах теоретичного узагальнення та філософського осмислення; *герменевтичний* метод у межах екзистенціально-феноменологічного підходу при розкритті смислу права як феномена культури (розділ 1) з урахуванням його впливу на типологію культури (розділ 5); *феноменологічний* метод при аналізі структури способів протидії раціоналізації правового буття (розділ 2); метод *розумового моделювання* при формулювання теоретичної конструкції історичного періоду на основі виявлення культуротворчої та політичної ролі природно-правових ідей (розділ 3); *культурно-лінгвістичний* метод при з'ясуванні максимального кола та виявленні взаємозв'язків смислів ключових терміно-понять дослідження (підрозділи 1.2, 1.3) та формулюванні нових (підрозділи 1.6, 2.3, 2.6); *науково-біографічний* метод при зверненні до окремих персоналій (розділ 4); *формально-логічний* та *догматичний* методи при аналізі юридичних текстів і наукових досліджень (підрозділи 5.1, 5.2); *персоноцентристський* метод сформувався в результаті виявлення в процесі дослідження базового смислового значення поняття «кожен» у філософсько-правовій думці Нового часу та наступної практики його юридичного втілення; *описовий* метод використовувався на всіх етапах дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що дисертація є першим комплексним науковим дослідженням, у якому представлено цілісне бачення права як необхідного та обов'язкового культуротворчого чинника історичного розвитку в персоніфікованій спрямованості, що дозволило визначити роль ідеї прав людини, проаналізувати особливості державно-правового розвитку сучасної України через вплив цієї ідеї та пов'язаних з нею концептуальних положень філософії права Нового часу. У рамках проведеного дослідження одержані такі результати, що мають наукову новизну і виносяться на захист:

уперше:

– висунуто та обґрунтовано положення про можливість тлумачення поняття «культура» як правової категорії, насамперед через її організаційну, регулятивну та контролюючу функції в суспільстві; продемонстровано його дослідницький потенціал у загальному методологічному та особливому філософсько-правовому аспектах;

– продемонстровано евристичний потенціал поняття «вторинні культури» у правознавчих

дослідженнях та обґрунтовано доцільність уведення до наукового обігу нових понять («соціальні фікції», «підміна смислів», «соціальний паразитизм», «негативна селекція», «негатив-патерналізм»), що адекватно відбивають процеси спотворення правової реальності як прояви імітації правових взаємовідношень за межами суто культурних способів співіснування (криміналізація як результат примітивізації);

– встановлено, що право є категорією культури, оскільки, по-перше, онтологічно є втіленням необхідності раціонально спрямованих нормативних способів організації буття людини; по-друге, історично категорії права до виокремлення в особливу сферу мислення та дії існували й функціонували як категорії культури, що дозволяє вважати право інструментом соціальної характеристики спільнот;

– виявлено правові аспекти соціального паразитизму у «вторинних культурах»: його активним боком є порушення права, включаючи й у законні способи, а результатом – легітимізація криміналу; його пасивним боком є «соціальні фікції» як імітація суспільно необхідної діяльності, оформлена юридично; показано, що основними формами прояву культурно-історичної обумовленості соціального паразитизму є підміна функціональності діяльності державних інституцій стосунками конкретних людей та надбюрократизація державного життя; запропоновано класифікацію рівнів соціального паразитизму: перший – державний та загальносуспільний, другий – корпоративний, третій – індивідуальний;

– показано органічність корупційних відносин для суспільств, що представляють «вторинні культури», як один із проявів «підміни смислів» соціальних дій у правовому аспекті; зроблено спробу кваліфікації підмурків кримінальної свідомості, що обумовлюють корупцію: загальні (психолого-біологічні) та специфічні (культурно-історичні, світоглядно-етичні, соціально-політичні); доведено нездоланність загальних та запропоновано способи подолання специфічних підмурків;

– висунуто та обґрунтовано гіпотезу «другого осьового часу» як визначення періоду, коли ідеї природного права, насамперед ідея прав людини як рівних прав кожної людини, набувають ключової ролі в створенні сучасного світу, включаючи й розбудову правової і соціальної держави (що має не тільки історико-філософсько-правовий, а й загальноісторичний зміст); для формулювання культурно-антропологічних підмурків особистісного аспекту гальмування цього процесу запропоновано поняття «люди минулого» як визначення прихильників «закритого суспільства» і носіїв менталітету, що відбиває примітивізовані цінності імітаційних вторинних культур;

– розкрито діалектику взаємовідносин категорій культури, права і держави у філософсько-правових концепціях ХХ століття, в яких було розвинуто ідеї природного права Нового часу (О. Шпенглер, Г. Гінс, Р. Познер, А. Вайшвіла) як інструментарій дослідження правової реальності

сучасного світу;

– обґрунтовано ключову роль права в змістовному наповненні культури ідеями персоналізму як діалектичного подолання протиріч між партикулярними та універсальними цінностями;

удосконалено наукові положення стосовно:

– виокремлення культурологічної складової антропологічного дослідження правової реальності як евристично плідного підходу;

– визначення й взаємовідношення категорій «культура» і «цивілізація» в правознавчих дослідженнях та встановлено, що «культурою» є позитивне для людини зі створеного нею ж, «цивілізація» – створене людиною взагалі; звідси додатково показано переважаючу смислову кореляцію категорії «право» з категорією «культура», а категорії «цивілізація» з категорією «закон»;

– діалектики взаємовідносин категорії культури і категорій права в їх онтологічному, історичному і логічному аспектах; це дозволило дійти висновку про метакатегоріальний статус культури у філософсько-правових і в цілому в правознавчих дослідженнях як свідчення особливого ступеня її значущості;

– розвитку правових ідей в історії культури в напрямку раціоналізації та індивідуалізації права як процесу його гуманізації і персоналізації, що в юридичній площині формулюється як становлення ідеї прав людини в сенсі можливості реалізації рівних прав кожного;

– визначення тоталітаризму з культурологічної точки зору як негативної діалектики перетворення політичними владними структурами юридичних інституцій в узаконений спосіб боротьби з правом як правами кожної людини, що робить його фактом цивілізації, а не культури;

набули подальшого розвитку наукові положення стосовно:

– етимології поняття «культура» та відношення до поняття «цивілізація», що дозволило уточнити ступінь його смислової дотичності до сфери права;

– системи критеріїв, що дозволяють охарактеризувати та зіставити між собою різні особливості існування права в його історичній обумовленості та онтологічній укоріненості в культурні ареали Сходу і Заходу;

– понять «закрите суспільство» та «відкрите суспільство» у правовому аспекті: показано, що на відміну від розумно організованої законодавчої системи «відкритого суспільства» антигуманістичний примітивізм способів контролю та регуляції спільного життя «закритого суспільства» породжує правові симулякри злочинного характеру;

– обґрунтування ідей правового персоналізму через порівняльний аналіз партикулярного та універсального типів культур згідно запропонованих критеріїв зіставлення;

– культуротворчої ролі права у процесах становлення правової і соціальної держави в ХІХ та ХХ століттях як втілення ідеї рівних прав кожної людини.

Практичне значення результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що вони становлять основу для подальших наукових розробок у філософії права і правознавстві в цілому, а також в інтерпретаційно-правовій діяльності. Теоретичні положення дослідження можуть бути використані в навчальному процесі при викладанні дисциплін «Філософія права», «Філософські проблеми права», «Історія вчень про державу і право», «Теорія держави і права», «Порівняльне правознавство», філософських, історичних і культурологічних курсів та відповідних спецкурсів у майбутніх юристів, при розробці навчальної і методичної літератури.

Особистий внесок здобувача полягає в одержанні наукових результатів, що містяться в дисертації. Дисертація є самостійною роботою, усі сформульовані в ній положення й висновки обґрунтовано на підставі власних досліджень. У монографії «Соціально-гуманітарні фактори та умови формування майбутнього працівника ОВС як суб'єкта правоохоронної діяльності» (за ред. Е. В. Віленської та О. М. Литвинова. – Луганськ : РВВ ЛАВС, 2005) особисто дисертантом підготовлено підрозділ 1.2; у монографії «Філософія і право: культурно-історичні аспекти взаємодії» (за ред. О. М. Литвинова. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010) особисто підготовлено передмову, підрозділ 1.2, післямову. У всіх працях, написаних у співавторстві, дисертантові належать концептуальні положення, висновки та наукове редагування текстів.

Апробація результатів дисертації. Висновки, сформульовані в дисертаційному дослідженні, обговорювалися на засіданнях кафедр філософії права, теорії та історії держави і права, загальноюридичних дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка, міжкафедральних семінарах. Їх використано в авторських навчальних курсах «Історія вчень про державу і право» (курсанти, студенти) та «Філософські проблеми права» (магістранти), що викладалися протягом 2002–2014 років. Основні результати дисертаційного дослідження було оприлюднено на 102 наукових форумах (повний список див.: Додаток Б), зокрема на таких 14 міжнародних конференціях, семінарах, конгресах і круглих столах: «Відродження української державності: проблеми історії та культури» (м. Одеса, 13–16 травня 1996 р.), «Взаємовідношення права і моралі як базова проблема філософії права» (м. Вільнюс, 23 березня 2001 р.), «Методологічні проблеми правової науки» (м. Харків, 13–14 грудня 2002 р.), «Філософія права: стан і тенденції розвитку в Україні і світі» (м. Київ, 30 травня 2003 р.), «Философия и будущее цивилизации» (м. Москва, 24–28 травня 2005 р.), «Антропология права: философский та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи)» (м. Львів, 16–17 вересня 2005 р.), «Європейські інтеграційні процеси та трансформація права на постсоціалістичному та пострадянському просторі» (м. Київ, 23–24 вересня 2005 р.), «Трансформація політики в право: різні традиції та досвід» (м. Харків, 11–12 листопада 2005 р.), «Філософія права як академічна дисципліна» (м. Київ, 26–29 вересня 2008 р.), «Праворозуміння: питання теорії, правової політики та юридичної практики» (м. Харків, 27–28 травня 2010 р.), «Методологічні проблеми історико-

правових досліджень» (м. Алушта, 24–26 вересня 2010 р.), «Актуальні проблеми філософії права: правова аксіологія» (м. Одеса, 9 грудня 2011 р.), «Протидія корупції: європейський досвід та українські реалії» (м. Львів, 20–21 квітня 2012 р.), «Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина» (м. Полтава, 23 листопада 2012 р.), «Порівняльне правознавство: історична ретроспектива і нові виклики» (м. Київ, 10 грудня 2015 р.) та ін.

Публікації. Основні положення і висновки дисертації викладені в таких 70 головних наукових публікаціях: 1 одноособовій, окремому розділі 1 особової та 2 колективних монографіях (за ред. дисертанта), 34 статтях у фахових юридичних виданнях (включаючи 8 закордонних та вітчизняних, що включені до міжнародних наукометричних баз даних) та 32 інших. Усього з теми дисертації опубліковано 185 наукових праць (повний список див.: Додаток А).

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, що включають двадцять шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел і двох додатків. Загальний обсяг дисертації становить 555 сторінок, із них основного тексту – 439 сторінок. Список використаних джерел містить 668 найменувань, які розміщені на 67 сторінках, додатки – на 49 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність обраної теми, визначається ступінь її розробленості, встановлюється мета і завдання дослідження, його об'єкт і предмет, окреслюється методологічна основа, формулюється наукова новизна роботи, характеризується теоретичне і практичне значення отриманих результатів, містяться дані про апробацію основних положень дослідження, його структуру.

Розділ 1 «Культура як правова категорія» складається з шести підрозділів.

У підрозділі 1.1. *«Культура: загальний огляд основних підходів до визначення поняття та обґрунтування його метакатегоріального статусу»* з позицій антропологічного, соціологічного та філософського підходів до визначення поняття культури обґрунтовується його метакатегоріальний статус у правознавчих дослідженнях. З'ясовано, що в усіх визначеннях завжди присутній нормативний та/або регулятивний аспект розуміння культури, що робить її «право-спрямованою», а «юридизація» (формалізація) цього аспекту стає питанням часу чи то умов її формування та функціонування. Звернення до наукового підходу в сенсі новочасної науки на тлі висновку про єдність людства дозволяє спиратися на античну традицію виокремлення суто людського як раціонального («розумна частина душі»). Таким чином конкретизується специфічність людського способу буття як культури: раціональність.

У підрозділі 1.2. *«Культура: смислові витоки та термінологічні втілення»* досліджується історичний розвиток смислового наповнення поняття «культура»: від поєднання смислів *cultura* і

jus на міфологічній основі, введення його в повсякденність і поєднання з терміном *socialitas* філософом права XVII ст. З. Пуфендорфом до розгляду широкого спектра його значень у різних мовах, здійсненого в XX ст. культурологом Й. Гьойзінгою. Особливе значення має виявлений збіг смислового поля термінів *cultuur*, *civilizatie*, *civiltà*, *humaniora* та *urbanus*, що є підтвердженням у сучасному «Європейському словнику філософій», де показано й традицію використання цієї термінології у творах Дж. Віко, Д. Дідро, Д'Аламбера та ін., що дозволило констатувати політико-правові конотації поняття культури як первісно притаманні його смислового шару. Виявлено смислову кореляцію термінологічного втілення поняття культури з предметним полем правознавства.

У підрозділі 1.3. «Культура і цивілізація: взаємовідношення понять для правознавчого дослідження» доводиться евристична доцільність такої інтерпретації: їхній обсяг збігається частково, поняття цивілізації майже поглинає поняття культури, а останнє має особливості креативного гатунку стосовно самої людини. Це надає праву рис, які у відношенні до людини виокремлюються не формально-статистично (юридично), а змістовно-фактично (як феноменологічно констатована якість стосунків, що реально впливає на життя людей). Тому право як чинник цивілізаційного поступу людства може бути зрозумілим лише в контексті його культурного значення, а за межами культури можемо говорити про його імітаційність (симулякр). Результатом апеляції до цивілізаційних цінностей без урахування потенціалу культури є те, що поняття правового втрачає смисл, залишається поняття юридичного (законодавчо оформленого). Особливого значення усвідомлення цього набуває в законотворчій діяльності та практичному застосуванні законів.

У підрозділі 1.4. «Культура як раціоналізація людського буття в праві» показано, що саме раціональність та її найбільше досягнення – право сприяє свободі завдяки впорядкуванню хаосу і формуванню егалітарного етосу гуманізму. Різні можливі основи раціональностей, як проявів різних культур, потребують толерантного діалогу між ними, оскільки відкидання принципу раціональності призводить до втрати свободи. Виокремлюючись у спеціальну сферу культури право стає феноменом як самодостатня сутність, яка з античних часів починає претендувати на домінуюче становище в ієрархії цінностей світу, що створювався, змагаючись у цьому з наукою, а потім із технікою. Необхідним є подолання світоглядних установок на відсутність пошуків раціонального як найкращого, оскільки це означає відмову від творчого, взагалі – від справедливості, гуманізму та інших досягнень культури. Витоки природного права як спроби захистити кожного індивіда проявляється в таких інтенціях культури, як християнство.

Підрозділ 1.5. «Культурні ареали: Схід – Захід» розкриває специфіку їх взаємовідносин, що відбиває природну та соціальну дихотомію, сягаючу давніх часів (на Сході народи невольні, людина в усьому підкорена силі; на Заході – народи вільні, людина самодіяльна тощо). У

розробленій схемі-характеристиці для роботи з правничими категоріями взаємовідношення (а) «Схід» – (б) «Захід» характеризуються так: 1) (а) статичність – (б) динамічність (розвитку); 2) (а) колективність (домінування колективних форм існування) – (б) індивідуалізм (роль індивіда, що постійно зростає); 3) (а) пасивність – (б) активність (індивіда); 4) (а) рекреаційні цінності (превалюють) – (б) трудові цінності (превалюють); 5) (а) влада-власність (нероздільність понять) – (б) влада і власність (окремі категорії); 6) (а) ірраціонально-міфологічний принцип мислення – (б) раціонально-юридичний принцип мислення (домінування). Незважаючи на релятивність даної бінарності, встановлено залежність наповнення права гуманістичним змістом від культурного ареалу.

У підрозділі 1.6. *«Культури вторинних смислів або «вторинні культури»* продемонстровано, що «вторинність смислів» – це прояв не тільки спадковості, а й перекручень первісного смислу, що проявляється в перевазі формального над змістовним у процесі запозичання досягнень інших культур; показником є редукаціонізм, наслідком – неадекватність дій. Втіленням неадекватності є некритична формалізація та споживацьке відношення до світу. Правнича сфера з відкиданням раціонального є вразливою, бо небезпечним є: а) зовнішнє дотримання норм права, але реальна його заміна в діях іншими засобами; б) підкорення правових норм іншим чинникам (політичній доцільності, економічній вигоді). Тоді кримінальність стає головною якістю цих культур і своєю обов'язковістю створює постійний тиск на культурні норми: культура втрачає суспільну вагу, соціуми підкорюються домінантам поза її меж. Евристичний потенціал поняття «вторинні культури» у правознавчих дослідженнях зумовлений: а) ступенем відбиття світових тенденцій розвитку; б) способом існування; в) ставленням до нового; г) особливістю запозичення; г) особливістю орієнтації на минуле; д) тиском буденної свідомості; е) культурно-релігійною вкоріненістю.

Розділ 2 «Право як категорія культури» складається з шести підрозділів.

У підрозділі 2.1. *«Світ повсякденності і формування правосвідомості та правової культури»* розглянуто питання впливу: а) буттєвого рівня існування на стан і розвиток праворозуміння громадян та б) стереотипів повсякденного життя на правовідносини та їх регулювання. За допомогою феноменологічного підходу до осмислення сучасного стану в Україні обґрунтовується вирішальне значення світу повсякденності для формування праворозуміння, включаючи владні кола. Показано, що з точки зору права (як прав людини) використання поняття «еліта» не є коректним, оскільки не відповідає своєму смислу («негативна селекція» кримінальної спрямованості в умовах вторинних культур); таку фіктивність смислів демонструє використання сили у вербальній оболонці права, що виводить людину за межі культури (або в напрямку Сходу, що формує «пострадянський» варіант розвитку як «негатив-патерналізм»). «Підміна смислів» у соціальній практиці вторинних культур призводить до вирішення правових проблем в інший

спосіб (політичний, економічний), з обов'язковою кримінальною складовою як редукування способів взаємодії. Це призводить до надання юридичного статусу соціальним фікціям і висуванню на роль первинних регуляторів суспільного життя вторинних за змістом сутностей. Спрощення у сфері права означає повернення до його історично минулих форм, де головним чинником була жорстка сила (рейдерство тощо).

Підрозділ 2.2. «Закрите суспільство» та «відкрите суспільство»: про культурно-звичаєві підмурки праворозуміння та правової культури» продовжує розгляд питання взаємодії права і повсякденності, але з використанням сталого категоріального інструментарію. Показано, що домінування процесів, природних для «закритого суспільства» як імітаційне перевтілення в процеси, що відповідають вимогам сучасності (симулякри культур вторинних смислів), створюють напругу в суспільстві завдяки «розривам» смислів, виражених вербально. Це має виміри психологічний, морально-етичний, економічний і правовий: офіційна «еквілібристика» поняттями, що не відповідають фактам, накопичує агресивний протестний потенціал, провокуючи злочинність. Проблемою є неможливість раціонально виправляти таке становище з причин ігнорування гуманістично спрямованих логічних аргументів. Культура в процесі свого розвитку за допомогою права виводить за свої межі діяння та способи взаємодії, що стають небезпечними для людини як роду. Соціальний рух у напрямку «відкритого суспільства» через гуманізацію культурних імперативів створює передумови персоналізації права, у тому числі і в безпековому плані: об'єктом правового захисту стає кожна людина, що знаходить втілення в ідеях прав людини, верховенства права та відповідній (державній) організації соціуму.

У підрозділі 2.3. «Соціальний паразитизм як культурно-політична характеристика суспільства» досліджується опосередкованість детермінації взаємовідношення політики і права в суспільствах вторинних культур, результатом чого є втілення фіктивності в «соціальному паразитизмі» – це визначення тих видів діяльності, які є юридично формалізованими, але не мають реального суспільного навантаження, оскільки фактично йдеться про імітацію їхньої позитивної значущості. Він також є вираженням панування буденної свідомості, являючись загрозою руйнації соціуму, включаючи і його державно-правовий лад. Через перевагу політичного як втілення інтересів часткового (партійного, корпоративного) виникають колізії взаємодії права і закону (неправовий закон), які є наслідком примітивізації суспільних процесів: так політика виступає проти права, використовуючи зовнішні ознаки дій юридичного характеру. Відновлюючи організаційні та комунікативні засоби тоталітарного минулого, соціальний паразитизм водночас сприяє «перетіканню» суспільного в приватне (що, як соціальна фікція, матеріалізується і через різноманітні привілеї), а постійна мімікрія стає однією з головних причин деформацій культури через легітимацію криміналу.

У підрозділі 2.4. «Злочинність і героїзм: людина за межами соціокультурних норм»

розглядається раціональний та моральний розвиток людини як діалектичне подолання історично попередніх (примітивних) способів взаємодії в разі негативних їх наслідків, виводить у сферу неприйняттого (кримінальну, злочинну) не тільки певні дії, що колись вважалися героїчними (пограбування тощо), а й регулятивно-організаційні форми (тиранія, рабовласництво тощо). Важливим аспектом зазначеного процесу є розуміння природності існування культур «вторинних смислів», оскільки вони є також реалізацією паразитичних установок людей певного «психосоціального типу», які належать переважно до пануючих кіл. Звідси ще вагомішою стає роль права як раціоналізованої форми організації та регулювання життя людей. Обґрунтовується думка: в надзвичайно складному культурному поступі людства очевидним виглядає те, що в самому праві вага культурного зростає, витискуючи тваринне та архаїчне. Тому демонстрація (через генетичну концепцію психосоціальних типів) неминучості злочинної складової в існуванні соціумів не є доказом, що злочин може бути феноменом культури, оскільки не має позитивних характеристик: злочинні дії є соціальними, але вони не можуть бути культурними.

У підрозділі 2.5. «Корупція як форма соціального паразитизму» досліджується насиченість категорій «право», «держава», «закон» різними смислами в залежності від рівня «зануреності» у процес володарювання. Виходячи з положення про владу як економічну вартість, що може придушувати інші культурні досягнення, право розглядається як спосіб відновлення гуманістичних цінностей (насамперед справедливості) і координації логіки смислів діяльності людей. З урахуванням смислового навантаження Закону України «Про боротьбу з корупцією» (1995 р.) та чинного Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» розглянуто історичний, герменевтичний та культурологічний аспекти проблеми. Показано, що корупція є вираженням примітивізації взаємовідношень індивіда і представників влади, що перетворюють делеговані їм функції загального у підпільний товар, і що це є природним для вторинних культур. Тоді людське втрачає якості культури і через біологічні підмурки дій (агресія, кримінальний примус) є проявом тиску сили на оточуючий світ. Загальні культурно-історичні коріння корупції знаходяться в породженому страхом обожненні влади, а витoki – у ритуальному жертвоприношенні. Запропоновано класифікацію підмурків кримінальної свідомості, що обумовлюють корупцію, а також шляхи її подолання в правовий спосіб, спираючись насамперед на функції культури.

У підрозділі 2.6. «Негатив-патерналізм» як державний лад України (культурологічна характеристика)» на основі факту домінування соціально-організаційних принципів вторинних культур запропоновано терміно-поняття для означення сучасного ладу, що склався: «негатив-патерналізм» – це державний лад як устрій, редукований до попередніх історичних форм взаємин суспільства і держави, де значною мірою відбито знівельований стан окремого індивіда, який не сприймається як окрема особистість, і як суб'єкт права обмежений умовами та умовностями

належності до певного шару суспільства, а природна раціоналізована стратифікація є підміненою штучним ірраціональним, переважно примусовим кримінальним відбором. Показано, що ця неприродна стратифікація («негативна селекція»), як результат перекручення смислів у соціальній взаємодії, втілюється в сфері права як можливість нехтування законом, що стає привілеєм представників влади. Це створює постійний тиск соціальних фікцій на процеси державотворення, зокрема в функціональному плані створюється система особистої залежності: відбувається редукція дії раціонально обґрунтованих норм права до ірраціонального тиску сили влади. Доведено онтологічність правових абстракцій («права людини» тощо) за аналогією з математичними («число» тощо), матеріалізація яких потребує раціонального обґрунтування і волі.

Розділ 3 «Історія правових ідей як розвиток культури» складається з шести підрозділів.

У підрозділі 3.1. *«Правові ідеї Стародавнього Світу і Середньовіччя»* означаються культурно-історичні витоки сучасного права в Індії (брахманізм – формалізація соціального статусу, буддизм – залежність покарання від порушення, школа локаята – секуляризація регулювання в державі) та в Китаї (конфуціанство – конкурс у держуправлінні), а також оформлення протидії йому (антидержавницька утопія в даосизмі та принципи легізму). У класичній європейській античності (Греція, Рим) процес раціоналізації відбився в нормативних системах (етика, естетика, право) з виокремленням індивідуалізації, що призвело до інтенціональних витоків егалітаризму у філософсько-світоглядному вираженні, а потім у релігійному втіленні у християнстві. Середньовіччя через інституалізацію інтерпретацій цього вчення (східний і західний вплив) і означення ступеня свободи обумовило розвиток права.

У підрозділі 3.2. *«Теорії природного права Нового часу, що створили сучасний світ: «другий осьовий час» як гіпотеза»* обґрунтовується теза за аналогією з ідеєю К. Ясперса про «осьовий час» як період, коли завдяки філософії склалася така раціонально мисляча людина, яка існує й до сьогодні. З часів появи і втілення природно-правових ідей Нового часу ця людина отримала рівні права з будь-якою іншою, що сьогодні відбито в конституціях більшості країн світу. Культурний розвиток набуває нової якості як виокремлення гуманістичної складової досягнень попередніх етапів (античності, середньовіччя), що за умов правового забезпечення вивільнення творчого потенціалу великої кількості людей втілюється в науці та техніці. Це дозволяє означити останні приблизно 500 років як «другий осьовий час» з особливим значенням філософсько-правових ідей. Для визначення особистісного аспекту гальмування даного процесу запропоновано поняття «люди минулого».

У підрозділі 3.3. *«Визначальні теорії природного права Просвітництва: обґрунтування ідеї «другого осьового часу»* виокремлено: погляди Гроція виражають історичну межу міфологічно-вольового та раціонального розуміння права; Гоббс показав, що право відіграє особливу роль у розвитку культури через подолання «природного стану»; Спіноза довів, що кожна людина має

рівні невідчужувані права; Локк сконцентрував персоналістичну концепцію свободи у «троїстій формулі прав людини» та ідеї «розподілу гілок влади»; Монтеск'є конкретизував забезпечення прав людини як «формулу свободи»; Руссо обґрунтував егалітарну правову ідею в контексті народного суверенітету; Пуфендорф довів обов'язковість дотримання норм права всіма членами суспільства; Кант обґрунтував ідею рівності всіх суб'єктів права та «інтрадержавну» (республіканізм) та «екстрадержавну» («вічний мир») ідеї; Гегель розкрив діалектику права і закону (включаючи персоналістичний аспект покарання злочинця) та історії держави (включаючи взаємовідношення Сходу і Заходу).

У підрозділі 3.4. «*Контр-агенти теорій природного права (історична школа права і позитивізм)*» досліджується критична позиція опонентів, які здійснили критику природного права з культурно-органічної та юридично-технологічної точок зору. Констатовано неможливість ігнорування персоналістичної спрямованості в поглядах на право, оскільки раціональність культурного поступу людства є необхідною. Установлено, що фактично йдеться про вдосконалення підходів до розуміння права, де компроміс між «народним духом» та «світовим духом» втілювався в знаходженні рівноваги між тенденціями партикуляризму та універсалізму. Відмова від етичного раціоналізму природно-правових концепцій призводить до примітивізації («органічної» або «механістичної») соціальних відношень, що з культурологічної точки зору схарактеризовується як атака на культуру з метою знищення її досягнень, включаючи саме право.

Підрозділ 3.5. «*Американський досвід: філософська-правова думка США часів здобуття незалежності*» присвячений дослідженню першого в історії прикладу створення держави як матеріалізації ідей природного права. Виокремлено роль юристів і філософів, думки і діяльність яких фундавали ідею незалежності: попередники – Отіс, Генрі; ліберально-демократичний напрямок – Франклін, Пейн, Джефферсон, Раш; консервативний напрямок («федералісти») – Гемілтон, Медісон, Адамс, Маршалл. Виявлено об'єднавчі (пошук кращих способів розбудови і шляхів розвитку) та роз'єднуючі тенденції (егалітарні й елітарні) у формуванні правового забезпечення державотворчих процесів. Показано парадоксальність юридичного мислення в питанні рабовласництва як тлумачення власності та його культурно-історичну обумовленість, а також конкретизацію ідей Просвітництва в спрямуванні «громадянин – держава».

У підрозділі 3.6. «*Ідеї правової і соціальної держави у XIX столітті та світоглядна конкуренція марксизму*» висвітлюється історична динаміка понять «правова держава» та «правова і соціальна держава» (Моль) і «верховенство права» (Дайсі), що продовжує формувати започатковану природно-правовими концепціями «персоналістичну парадигму». Пошуки соціальної справедливості в «науковому соціалізмі» (Маркс, Енгельс) спиралися на тлумачення відсутності власності як свободи, але відмова від права і держави, як і від компромісів, та постулювання залежності трансцендентного від матеріального були скореговані їх

послідовниками в ненасильницькому напрямку: реформізм кооперативний (демократично-економічний) Бернштейна та правовий (політико-юридичний) Каутського. Звертається увага на індивідуалістичне начало та зв'язаність держави правом як показник рівня культури народу в позитивізмі Еллінека.

Розділ 4. «XX століття: культурологічні концепції права і держави» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 4.1. *«Держава як культурна форма і питання права у філософсько-культурологічній концепції О. Шпенглера»* звернення до прикладу методологічного підходу органічно-циклічного характеру дозволило: а) виявити розбіжності в інтерпретації державно-правових явищ у порівнянні з логікою каузального способу мислення та б) показати, що самоорганізація культури призводить до таких форм її політичного оформлення, де найвищою є форма державна, яка є феноменом культури, де соціальність постійно корелює з культурністю. Ірраціональність підмурків ментальності представників різних культурних ареалів може бути подоланою лише правом як раціонально організованою системою регуляції державного життя. Виокремлено думки, що цивілізація – це технологічно-механістична стадія розвитку культури, а «позитивна селекція» (володарювання кращих) є питанням виживання соціуму.

У підрозділі 4.2. *«Право як феномен культури в концепції Г. Гінса»* розглядається загальна позиція одного з представників психологічної теорії права, який розвивав ідеї Л. Петражицького в бік поєднання епістемологічного та онтологічного підходів у культурологічному з акцентуацією персоналістичної складової (тлумачення людини не як «егоїстичного індивіда», а як «культурної особи»). Тоді необхідною характеристикою права стає єдність прав і обов'язків як вираження солідаризму, і значення «культурного відбору» як виокремлення людського з природного в соціально-організаційному аспекті. У межах даної концепції феноменологічний і соціологічний методи дослідження надають філософії права великі можливості виявлення й конкретизації багатьох правознавчих проблем через мислення права як феномена культури.

У підрозділі 4.3. *«Концепція правового економізму Р. Познера»* аналізуються основні положення одного з найбільш впливових напрямків правознавчої думки як використання економічних методів дослідження права та його використання в судочинстві. Його культурологічні аспекти дозволяють пояснити не тільки їх ефективність впливу на економічну сферу життя, а й визначити результат відсутності такого раціонального зв'язку у вторинних культурах як «територій нещастя». Негативне ставлення Познера до привілеїв можновладців, підкреслення значущості судів у США для добробуту громадян, дозволили оцінити становище в Україні як «штучна бідність», причинами якої є: а) продовження радянської традиції утримання людей на рівні виживання; б) підтримання традиції рабства (кріпацтво, тоталітарні форми); в) кримінальна поведінка владної верхівки в правовій та економічній сферах.

У підрозділі 4.4. «Концепція права та правової і соціальної держави А. Вайшвілі як відродження теорій природного права Нового часу» досліджуються погляди сучасного литовського філософа права, який пропонує «модель чотирьох аксіом», що мають набути юридичної форми, щоб стати «загальними правилами цивілізованого спілкування»: а) пріоритетність особи у відношенні до держави та правова рівність осіб; б) несамодостатність особи в культурному відношенні; в) необхідність подолання культурної недостатності (обмін послугами); г) обмін послугами на основі еквівалентності. Основною передумовою правової держави є відкритість суспільства, при цьому Вайшвіла звертає увагу на внутрішню суперечність правової соціальної держави: крім гуманізації людських відносин є й сили саморуйнування. У цьому він вбачає проблеми прав людини і самої соціальної держави як реальності, що набувається і втрачається.

Розділ 5 «Право і формування нового типу культури» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 5.1. «Втілення ідей правової і соціальної держави та опір їх здійсненню» розглядається процес персоналізації соціального буття людини, його рефлексія у філософії ХХ ст. як протидія поверненню в минуле, особлива культуротворча роль права (прав людини) як доведення гіпотези «другого осьового часу». Неможливість утримання напруги нормативного пріоритету універсального над партикулярним породжує симулякри державного життя, що перекручують правову реальність при тоталітаризмі. Це втілювалося в юридичному оформленні в законодавстві цілеспрямованого й спланованого знищення населення (закони та постанови керівництва РРФСР) заради досягнення над-мети за допомогою військової сили. Однак природно-правові ідеї постійно проявляються, відбиваючи інтенції культурного поступу, що виражалось, зокрема, в термінології соціалістичних конституцій, що показано на прикладі Конституції СРСР (1977 р.). Прикладом реалізації ідей правової і соціальної держави є Данія: здійснено культурологічний аналіз громадянської та правової свідомості через історичні процеси формування національної ідентичності.

У підрозділі 5.2. «Правова реальність та її спотворення без ідеї природного права: юридичні інституції як зброя проти людини і культури» на основі критичного аналізу показано доцільність розвитку концепції С. Максимова на основі епістемологічного та культурологічного підходів. Проаналізовано процеси перекручення правової реальності як вираження імітаційності вторинних культур на прикладі соціалістичного права СРСР від часів «великого терору» (Конституція СРСР 1936 р. як «правовий симулякр») до 1970-х рр. Показано наступ на право в сфері юридичної освіти в тоталітарні часи, рудименти смислової невідповідності в сучасній юридичній термінології (на прикладі Ст. 271 КПК України). Особливу увагу приділено архаїчним корінням соціальної термінології («вождь», «жертва» тощо), що прямо впливала на правову реальність тоталітарних держав, спотворювала взаємовідносини влади і людини на репресивній основі. Продемонстровано

рудименти минулого в явищах правової реальності сучасної України («рейдерство», термінологічна невідповідність у нормах права).

У підрозділі 5.3. *«Питання класифікації типів культур як проблема правознавства»* наголошується на персоналістичній спрямованості та егалітарному змісті розвитку правової думки (від Локка та Пуфендорфа до Вайшвіли, Гьоффе та Рікера) і права (Конституція України, Ст. 23 та ін.) з опорою на поняття «кожен». Здійснено філософсько-правовий аналіз поняття «культура» з позицій культурологічного підходу, де визначальним є інтерпретація права як рівних прав людини, головним висновком – констатація його використання в (а) «партикулярному» та (б) «універсальному» смислах (як типів культури). Розроблено критерії-характеристики даних типів для роботи з правничими категоріями: 1) (а) нетолерантність (родо-племінний розподіл на «свій» – «чужий») – (б) толерантність (визнання Іншого як рівного); 2) (а) сервільність свідомості (і зверхнє ставлення до Іншого) – (б) почуття особистої гідності (і визнання гідності Іншого); 3) (а) безвідповідальність – (б) відповідальність (особиста); 4) (а) агресивність (кримінальні дії) – (б) миролюбність (креативні дії); 5) (а) спрямованість на минуле – (б) спрямованість на сучасне і майбутнє; 6) (а) негативна реакція на нове (нездатність до розвитку) – (б) позитивна реакція на нове (здатність до розвитку).

Підрозділ 5.4. «Право як чинник культуротворення: від культури партикулярної до культури універсальної» присвячений виявленню основних значень поняття «культура» у відношенні до поняття «право» через етимологічний та герменевтичний ракурси розгляду проблеми. Показано, що евристично продуктивним у правознавстві є розрізнення культури партикулярної та універсальної, що робить тезу про «зіткнення» культур оксюмороном, оскільки в своїх партикулярних проявах культура виходить за свої ж межі, зовнішньо оформлюючи як захист «свого» «життєвого світу» і «цінностей», але приховуючи істинні причини конфліктних ситуацій. Запобіганням такому є розвиток культури в універсальному напрямку як посилення ролі індивіда вже як особи, де проявляється культуротворча роль права в його раціонально-персоналістичному розумінні і втіленні, сформованому в природно-правових концепціях Нового часу та розвинутому в наступні часи.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і вирішення наукової проблеми, що полягає в необхідності філософського осмислення права як феномена культури в контексті загострення світоглядного протистояння в світі, виявлення статусу права в процесах соціальної організації людського буття, включаючи сучасний стан правової реальності України. Головні теоретичні, методологічні та практичні результати дослідження викладені у таких висновках:

1. Культура є презентацію людського відношення людини до світу завдяки розуму як якості,

що відрізняє її від інших істот. Вона включає в себе релігійні, етичні, естетичні види відношення, що мають особливе значення у зв'язку з нормативністю. Поняття культури є правовою категорією, оскільки стосується людської форми співіснування, де організаційний, регулятивний і контролюючий елементи є необхідними. Інші категорії права (справедливість, свобода, обов'язок) до виокремлення в особливу сферу мислення існували як категорії культури. Діалектика категорій культури і категорій права свідчить про метакатегоріальний статус культури в правознавчих дослідженнях.

2. Термінологічне втілення поняття культури спиралося на коріння *cultura* та *civiltà* і включало значення, що корелюють з предметним полем правознавства: а) державно-значущі знання як громадянські чесноти; б) зв'язок загальносуспільного та індивідуального існування людини; в) історично-національні особливості, що відбиваються у предикативній формі («правова»).

3. Евристично плідним є тлумачення: культура – це сфера діяльності людини, що має для неї позитивний сенс, цивілізація – все створене людиною, включаючи те, що має негативний сенс. Право є інструментом у боротьбі культури і з варварством, і з цивілізацією, коли людина руйнує культуру і себе. Право має переважно культурний характер, закон – цивілізаційний, що є значущим у законотворчості й застосуванні законів.

4. Культура як процес раціоналізації людського буття в праві свідчить: а) право є інструментом забезпечення культури як розумного (найкращого) розвитку людини, тому воно повинно витікати з найкращих якостей людини; б) право повинно сприяти їх розвитку і захищати людину, а значить культуру; в) процес раціоналізації буття як процес культурний опирається криміналізації як регресивній спробі повернення людства до примітивних форм співіснування.

5. Східні й західні парадигми мислення з їхньою онтологічною вкоріненістю в життєвий світ мають часто протилежну спрямованість і ознаки, потенційно конфліктні (що витікає з відповідності/невідповідності культурної нормативності гуманістичним та персоналістичним цінностям); це дозволило розробити схему зіставлення критеріїв-характеристик культурних ареалів «Схід» – «Захід» для роботи з правничими категоріями.

6. Евристичний потенціал поняття «вторинні культури» у правознавчих дослідженнях зумовлений: а) ступенем відбиття світових тенденцій розвитку від простих форм політичного буття до складних: у «вторинних культурах» – мінімальний досвід індивідуальної відповідальності, недотримання прав *кожної* людини, панування екзистенціалу страху; б) способом існування: імітація досягнень інших культур; обумовленість орієнтації на історично попередні форми взаємодії та соціальної організації (редукування складних форм до спрощених); вноормування кримінального, що є виведеним за межі культури попереднім її розвитком; в) ставленням до нового: відсутність агонального духу та несприйняття новацій; схильність до

імітування, але в перекрученому вигляді (що є відбиттям ступеня несприйняття принципів свободи та рівноправності, а виражено в нетолерантності та агресивності); г) особливістю запозичення (втіленням імітаційності): необхідність контактів з первинними культурами вимагає пристосування до їхньої системи цінностей, що виражається в зовнішньому запозиченні та вербальному втіленні відповідної термінології; відбувається некритична формалізація смислів, оскільки фіксуються лише зовнішні ознаки процесів; г) особливістю орієнтації на минуле, пов'язаною з поверненням до ірраціоналізму сили: соціальна реальність під тиском архаїчних форм взаємодії виводить закони за межі культури, що спотворює правову реальність; обов'язковість кримінальних дій створює тиск кримінальної свідомості на культурні норми (культура втрачає суспільну вагу, соціуми підкорюються домінантам поза її меж, втіленням чого є підміна смислів); д) тиском буденної свідомості: превалювання спрощених форм буття і взаємодії (що є притаманними повсякденному життю) визначає його на всіх структурних рівнях, включаючи правовідносини; питання елітарності перекручується («соціальні фікції»); е) культурно-релігійною вкоріненістю: на відміну від укоріненості в первинних (західних) культурах християнських персоналістичних цінностей, вторинні культури занурені фактично в цінності язичницькі, де стрижень сучасного розуміння права як прав людини не сприймається.

7. Категорії права сформувалися передусім як категорії культури і є онтологічно вкоріненими в буття; право може збігатися (частково чи цілком) з іншими нормативними регуляторами (релігія, мораль), що посилює його культурну змістовну складову.

8. Надання юридичного статусу соціальним фікціям робить природною кримінальну складову життя, де головними є два аспекти: а) сприйняття такого стану речей як нормального (нормою стає порушення культурних норм, включаючи норми права); б) використання установ правопорядку в неправових діяннях. Такі «сміслові зсуви» породжують аналогічні наслідки у правоохороній системі, системі освіти, управлінні державою.

9. Звернення до понять «закрите суспільство» та «відкрите суспільство» пояснює: перше розглядається як таке, що передує другому, друге відкидає підмурки існування першого, долаючи антигуманістичний примітивізм напівтваринних способів контролю та регуляції. Сьогодні демонструє притаманну вторинним культурам підміну смислів у всіх сферах життя, включаючи й правову, що породжує симулякри, які провокують зростання злочинності, особливістю якої є: а) криміналізована взаємодія панівних шарів суспільства зі злочинним світом; б) «призначення злочинцями» тих, хто не сприймає таких правил поведінки, як «порушників» норм «закритого суспільства». Тоді право стає засадою висновку: якщо антропогенез у біологічному сенсі завершився, то антропогенез у суто людському сенсі як культургенез не є завершеним.

10. Соціальний паразитизм є характеристикою вторинних культур як проявів нових форм рабства: це соціальна фікція, що в логічному плані є наслідком неадекватності засобів вирішення

проблем. У правовому плані результатом цього стає певна легітимізація криміналу, оскільки суть соціального паразитизму – в існуванні шару споживачів суспільних продуктів і благ, який для їх створення своєї праці не використовував. Основними аспектами культурно-історичної обумовленості та існування соціального паразитизму є: а) підміна функціональності діяльності державних інституцій стосунками конкретних людей та б) надбюрократизація державного життя. Рівні соціального паразитизму: державний, корпоративний, індивідуальний.

11. Вторинні культури з правової точки зору формують напрям суспільного розвитку до «природного стану», з культурологічної – він є деградаційним. Генетична концепція дій індивідів поза межами внормованості показала: а) можливість використання як інструмента пояснення правотворення і водночас злочинності теорію психосоціальних типів людини; б) «ідеальний» тип втілює провідну роль західних культур у переведенні боротьби за владу в рамки законності; в) діяльність представників іншого ареалу культур, що спрямована на експлуатацію природних ресурсів, є паразитичною і відновлюється через героїзацію «бандитського» етапу існування.

12. Корупція є проявом соціального паразитизму, виведеним за межі культури в сферу злочинного в культурах первинних, та явищем, природним для культур вторинних, де набуває нормативності. Такі соціальні фікції сприяють відновленню типів взаємодії минулого – «торгівля людьми», «рейдерство», «захват територій», тому корупція є руйнівною для людства.

13. Підмурки кримінальної свідомості, що обумовлюють корупцію.

Перші – загальні, психолого-біологічні. Їх виразниками є елементарні потреби та емоційні стани, укорінення в свідомість пояснюється принципами «економії мислення та сил», що виводилися з потреби організму в самозбереженні як необхідність пристосування до середовища для виживання.

Другі – специфічні, відбивають особливості розвитку суспільства і особистості. Виокремлено три їх види: 1). Культурно-історичні. Витоки сформувалися в період становлення національної свідомості і культури (XVIII–XIX ст.) і полягають у становленні влади до народу як до джерела свого існування без обов'язків стосовно нього. 2). Світоглядно-етичні. Ґрунтуються переважно на догматизмі православ'я і союзі церкви і держави, відсутності раціонально-критичної складової, рекреаційно-гедоністичних основах індивідуального життя. 3). Соціально-політичні. Сформувались у XX ст., пов'язані з тоталітарним минулим, залишками патерналістичної залежності людини від влади, що зробило корупцію умовою виживання; у можновладців проявляється в юридично оформлених привілеях.

Загальні підмурки корупції є нездоланними, але можуть корегуватися в правовий спосіб. Специфічні можуть долатися засобами, виробленими розвитком культури: критичне мислення, громадянське суспільство, раціональні закони та діяльність правоохоронних органів.

14. Терміно-поняття «негатив-патерналізм» пропонується як культурологічне визначення

державного ладу в Україні в межах процесу «State Capture» («скупівлі держави»). Це є складовою загального корупційного впливу на юридичну сферу і корупційної організації умов легітимації неправової економічної діяльності в масовій свідомості. Також це є культурно обумовленим сформованим «етосом наживи», що в умовах пострадянської дійсності стало «розкраданням держави», та неприродної стратифікації. Підміна раціональних критеріїв ірраціональними (з кримінальною складовою) обумовили негативну селекцію еліти з відповідною структурою влади: у функціональному плані це система особистої залежності на кшталт відносин архаїчних, феодалських тощо, в організаційному – кримінальних.

15. Значення права як інструмента захисту та порятунку людини і культури, зростає з розвитком культури. Це починається з виникнення державно-правових поглядів Стародавнього Сходу, в яких зафіксовано світоглядний перехід від примітивно-архаїчних способів організації спільного життя людей до більш складних, та переведення низки людських дій у сферу кримінального, що обумовлює їхню культурну амбівалентність. Остання впливає на тип правової культури, що сформувався на теренах колишнього СРСР (ознаки архаїчних принципів регулювання взаємовідносин і принципів, що базуються на вченнях ще Стародавнього Сходу). Осмислення юридичної фіксації цієї амбівалентності є надзвичайно складним завданням.

16. В античний період виникає етично-правовий ідеал гармонії, порядку й рівності та раціонально обґрунтованої нормативності, а також усвідомлення обов'язку перед спільнотою як вільне підкорення закону. Останнє стає підґрунтям історичного розподілу культур на східні і західні: домінування страху змінюється мужністю і вправним розумом. У філософсько-правовій думці, а потім у державно-правовій практиці відбувається «перетікання» смислів від права як (переважно) сили до права як (переважно) справедливості.

17. Світоглядна парадигма Середньовіччя й наступних часів продовжує «окультурення» права в бік наповнення його гуманістичним змістом, хоча додання імператива сили відбувається суперечливо, що є пов'язаним з розділенням християнського світу на Східнохристиянський та Західнохристиянський. Визволення креативних інтенцій індивідуального характеру (Августин, Тома) робить право одним з головних чинників більш динамічного розвитку соціуму на Заході. У Київській Русі приклади намагань посилити християнську складову світогляду в персоналістичному аспекті (Іларіон) є виключенням, а не правилом.

Культуротворча діяльність лідерів Реформації є неперевершеним внеском у формування нового типу правосвідомості через втілення принципів: а) рівнодостоїнства, б) індивідуальної відповідальності та в) чесної праці. Їх екстраполяція у сферу правової свідомості обґрунтовує: а) рівність усіх перед законом, б) відповідальність кожного за скоєне та в) особливе ставлення до приватної власності.

18. Роль теорій природного права Нового часу в створенні сучасного світу є основою

гіпотези «другого осьового часу», який пропонується визначати появою «філософсько-правової віри», що стосується переважної кількості населення планети. Своєрідність партикуляризму логікою культури переводиться все більше в сферу естетичного, його намагання набути значення загального стають (завдяки редукціонізму) гальмами або загрозою людського (культурного) розвитку. Останнє, як наслідок підміни смислів, є особливо небезпечним у площині державно-правовій.

19. У взаємовідношенні цивілізації та культури як взаємодії техніки і права, право дозволяє долати залежність людини від техніки, яка без правового регулювання знищує: а) природу як середовище існування людини та природу як інші організми; б) культуру як середовище існування людини, створене нею самою та культуру як «світ людини» (інших людей); в) людину як соціокультурний феномен і як біологічний вид. Результатом цивілізаційного тиску на самосвідомість людини є означення нового її стану, позбавленого деяких культурних якостей, як «біоп'ютер».

20. Ідея «другого осьового часу» обґрунтовується й конкретизуються в досягненнях загальнокультурного значення у вигляді філософсько-правових ідей, що належать найвидатнішим мислителям Нового часу. «Юридизація» буття людини відбувається на раціоналістично-культурологічних засадах ідеальних конструктів концепцій Просвітництва з опорою на категорію свободи. Це є відбиттям егалітарних принципів як втіленням культурних тенденцій розвитку людства (включаючи «здоровий глузд»). Головними постатями є Г. Гроцій, Т. Гоббс, Б. Спіноза, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, З. Пуфендорф, І. Кант і Г. Гегель.

21. Представниками протилежних природно-правовим концепцій (історична школа права, позитивізм) було здійснено їхню критику з культурно-органічної та юридично-технічної точок зору. Констатовано неможливість ігнорування персоналістичної спрямованості у формуванні поглядів на право, оскільки раціональна складова культурного поступу людства в ньому є необхідною. Фактично це відбивало процес удосконалення підходів до розуміння права, де компроміс між «народним» та «світовим» «духом» втілювався в знаходженні рівноваги між тенденціями партикуляризму та універсалізму.

22. Перший в історії приклад здійснення природно-правових ідей в державному житті США другої половини XVIII ст. надає актуальні уроки: про агресивність спротиву їх здійсненню як надзвичайну політичну боротьбу; про роль особистості юриста; про значення загальнокультурного контексту перетворень. Окремі уроки-висновки стосуються: особливості процесів США; внеску ліберального (демократи) і консервативного (федералісти) напрямків філософсько-правової думки у розвиток концепцій природного права.

Обґрунтовано предикативне значення термінів з префіксом «пост» щодо їхніх основних смислів.

23. XIX ст. є часом появи термінів «правова держава» та «соціальна держава» і початком реальної концентрації зусиль по втіленню цих концептів у життя, що відбилося в пошуках компромісів: а) між абстрактністю нормативності (ідеалів) природно-правових доктрин і конкретністю нормативності (законів) позитивістських теорій; б) потестарністю сакралізованою та профанною; в) сталістю традиційного силового пригнічення людини (форми рабства) та рухом «другого осьового часу» в бік звільнення від такого пригнічення. Практичним юридичним наслідком такого процесу є тлумачення права як «права людини», оскільки культурним результатом їх втілення є набуття індивідуальністю якості психологічної особистості та юридичної особи, ігнорування чого призводить до криміналізації державно-правової сфери буття.

24. У XX–XXI ст. посилюється персоналістична складова культурного розвитку людства, умовою чого стає держава як концентрована об'єктивація права, а її кантіанський правовий генезис є основою протидії деструктивним спробам повернення в минуле. Раціонально обґрунтована необхідність вирішення проблем (включаючи правові) як вимога культурного розвитку робить визначальними пошуки компромісів на основі зближення природно-правових та позитивістських підходів у праворозумінні. Це надає їм парадигмального статусу (Р. Алексі, Ю. Габермас, Р. Дворкін, Л. Фуллер, ін.), що знаходить підтримку у вітчизняному правознавстві. Подолання симулякрів різних форм свідомості (у вторинних культурах) і тиску буденного мислення залишається найважливішим завданням, і основні надії слід покласти на право: тоді XXI ст. завершить «другий осьовий час» перемогою Розуму над Афектами, протилежне є загрозою існуванню життя на планеті.

25. У мислителів XX ст. є суттєвою державно-правова складова у філософсько-культурологічних концепціях і складова культурологічна в концепціях права і держави.

Щодо концепції О. Шпенглера актуальними є положення: а) держава є свідомством зрілого стану культури, але спочатку це недосконала держава, оскільки організовує життя в інтересах не цілого, а окремого стану (аристократії), з уявленнями про загальні завдання життя приватно-правове змінюється державно-правовим; б) ірраціональність підмурків ментальності може бути подоланою лише раціонально організованою системою регуляції державного життя (правом); в) констатація ним переходу від приватно-правової регуляції соціального життя до державно-правової на початку Нового часу є аргументом на користь ідеї «другого осьового часу»; г) освіта, відбір кращих – це прояв культури в державно-правових відносинах, цивілізація з її вмиранням живих і домінуванням зашкарублених форм повертає суспільство до примітивізму природи; г) ідеї Шпенглера мали вплив на теорії націоналістичного напрямку; д) пояснення прагнення можновладців до спадкоємності влади, поєднання ідеї «нації» з ідеєю державно-правовою та непереборність її раціональної складової (без відкидання ірраціональної) доводить епістемологічну дієвість даної концепції.

26. У концепції Г. Гінса, який тлумачив право як феномен культури, показано значний потенціал психологічної теорії права: а) вона дозволяє поглибити розуміння поняття «негативна селекція» через поняття «природний відбір» та «культурний відбір»; б) актуалізує необхідність звернення до ідей солідаризму з метою гармонізації державних і індивідуальних правовідносин, оскільки право стає інструментом цього та головним чинником культурного прогресу (урівноважує різні сили шляхом розподілу прав і обов'язків).

27. У теорії правового економізму Р. Познера актуальними є висновки: а) стосовно негативного впливу марксистського економічного детермінізму через ідеологічну складову; б) стосовно редукування смислів економічних понять, що призводить до примітивізації (та криміналізації) буття людини (долається використанням методів економіки в правознавстві та судочинстві); в) правовий економізм посилює раціональну і гуманістичну складові взаємодії економіки та права в умовах вільного ринку; г) «надбудова» впливає на «базис», оскільки зростання багатства країни є пов'язаним з рішеннями судів у загальноправових питаннях; ґ) розбудова правової держави є залежною від правової системи, а морально-філософські принципи є основою культурного рішення проблеми.

28. У персоналістичній концепції А. Вайшвіла стосовно права: а) відроджує європейську традицію консенсусного розуміння права; б) доводить, що демократичне право спирається на однакове визнання інтересів усіх членів суспільства; в) вважає, що «поверненню справедливості в право» допоможе методологічний підхід, що спирається на теорії природного права Нового часу і на розуміння пріоритету суб'єктивних прав; г) обґрунтовує концепцію з логічної точки зору (модель «чотирьох аксіом»), з етичної (право як єдність егоїзму та альтруїзму), з юридичної (як рівновага прав і обов'язків); ґ) зазначає неминучість діалектичного зв'язку: суб'єктивне право без зобов'язання є привілеєм, а зобов'язання без права повинністю.

Стосовно держави він: а) правову державу тлумачить як організацію захисту та здійснення прав людини; б) виявляє три стадії розвитку правової держави: держава законності, держава панування права (правова держава), соціальна правова держава; в) підкреслює, що в демократичному суспільстві право виключає і привілеї, і повинності; г) зазначає, що пріоритет об'єктивного права не дозволяє відрізнити демократичне право від права тоталітарних режимів; ґ) звертає увагу, що лібералізм розглядає державу як основну загрозу правам людини.

29. Основною тенденцією культурного розвитку людства є втілення ідей правової і соціальної держави, що в філософсько-правовій думці відбивається як пошуки компромісу між природно-правовими та позитивістськими концепціями права з домінантою песоналізму: кожна людина має право на самореалізацію, що їй забезпечує держава. Вона зустрічає спротив «вторинних культур» у вигляді симулякрів, що перекичують правову реальність: архаїчне «свій – чужий» диктує умови переваги жорсткої сили. Тоді «люди минулого» вирішують майбутнє

соціуму, а юридична термінологія стає відбиттям реалізації симулякрів через вербальні маніпулювання і створення «соціальних фікцій». Результат: розпадання права (і правового регулювання) на прості елементи, де кінцевими стають силові, сьогодні нелегітимні (злочинні).

30. В умовах тоталітаризму юридичні інституції виступали зброєю проти права, а рятівними для соціуму є природно-правові ідеї. Криза системи юридичної освіти (що була і симулякром, і соціальною фікцією) в СРСР впливає на сьогоднішній день (рейдерство тощо), включаючи законодавство (термінологія тощо).

31. Тлумачення смислів поняття «типи культури» в напрямку персоніфікації на основі набуття правом якості подолання обмежених (станових, класових) імперативів формування дозволила констатувати, що агресивність партикуляризму перетворюється в агональність універсалізму. Це є підставою прийняття ритуально-естетичної символіки та способу буття інших культур, а толерантність до партикулярних культур, захищених правом, стає основою формування культури універсальної, що є втіленням їх діалектики у «другий осьовий час».

32. На основі критеріїв-характеристик розділення розуміння культури на «партикулярне» – «універсальне» показано, що *право – це можливість впливу на вольову сферу особистості та долю Іншого як розширення чи обмеження його свободи, що забезпечується низкою сталих або/та визнаних загалом – представниками культури – норм, що забезпечуються силою. У межах «партикулярного» право орієнтується на обмеження свободи індивіда (через нетолерантність, сервільність, агресивність тощо), у межах «універсального» – на її розширення, що робить право культуротворчим чинником (через толерантність, гідність, відповідальність, креативність тощо). Посилення захисної функції права робить його унікальним феноменом культури, що забезпечує процес діалектичного поєднання культури в її партикулярному та універсальному розумінні.*

33. Поняття «зіткнення культур» за умов розрізнення партикулярного та універсального розуміння культури є формально-логічним і правовим оксюмороном, оскільки в партикулярних проявах культура виходить за свої межі, приховуючи істинні причини конфліктів. Це долається раціональністю культур первинних, що тяжіють до універсальності. Персоналістична спрямованість розвитку культури долає партикулярність у її розумінні через переведення культурних характеристик будь-кого в приватну площину. Формування нового типу культури як дійсність «другого осьового часу» втілюється в умовах створення її універсального простору, що означає зростання ступеня синонімічності понять «людина правова» і «людина культурна». Тоді *право – це можливість вільного прояву волі особистості як дій, що створюють її долю в межах сталих або/та визнаних і прийнятих загалом норм.*

СПИСОК ГОЛОВНИХ ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Литвинов О. М. Право як феномен культури : спроба філософського осмислення : монографія / О. М. Литвинов. – Луганськ : Янтар, 2014. – 800 с.
2. Литвинов О. М. Філософія права Павла Новгородцева : суспільний ідеал – право – держава : монографія / О. М. Литвинов. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2009. – 400 с. – Зі змісту : Литвинов О. М. Культурно-історичні інтенції та політико-правові метаморфози в сучасній Україні (замість післямови) / О. М. Литвинов. – [Післям.]. – С. 249–260.
3. Соціально-гуманітарні фактори та умови формування майбутнього працівника ОВС як суб'єкта правоохоронної діяльності : монографія / за ред. Е. В. Віленської та О. М. Литвинова – Луганськ : РВВ ЛАВС, 2005. – 296 с. – Зі змісту : Литвинов О. М. Формування уявлень про правову державу в курсах гуманітарних дисциплін юридичного вузу (філософсько-світоглядні та історико-правові аспекти) / О. М. Литвинов. – Підрозд. 1.2. – С. 22–53.
4. Філософія і право : культурно-історичні аспекти взаємодії : монографія / за ред. О. М. Литвинова. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. – 312 с. – Зі змісту : Литвинов О. М. Передмова; Культура як раціональність : про еволюцію осмислення необхідності правового впорядкування соціального життя; Право як феномен культури (замість післямови) / О. М. Литвинов. – Передм., Підрозд. 1.2., [Післям.]. – С. 8–22, 45–58, 283–297.

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Литвинов А. Н. Становление идеи правового государства и Украина : начало пути? / А. Н. Литвинов // Вісник ЛІВС МВС України. – Вип. 1. – Луганськ : РВВ ЛІВС, 1999. – С. 3–16.
2. Литвинов О. М. Проблеми історії філософії права як навчальної дисципліни в контексті відродження вітчизняної філософії права / О. М. Литвинов // Проблеми філософії права. – 2003. – Т. I. – С. 184–186.
3. Литвинов О. М. Культурні смисли як основа правосвідомості / О. М. Литвинов // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності : зб. наук. праць. – Донецьк : ДЮІ, 2007. – № 2. – С. 8–22.
4. Литвинов О. М. Про державу як культурну форму в концепції Освальда Шпенглера і про можливий формально-логічний висновок з прогнозів видатного мислителя / О. М. Литвинов // Вісник Луганськ. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2007. – Вип. 3. – С. 31–41.
5. Литвинов О. М. Про внутрішню загрозу національній державності як наслідок тенденцій розвитку системи освіти, або міркування з приводу лекції професора Гельмута Курі / О. М. Литвинов // Вісн. Луганськ. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2008. – Вип. 4. – С. 232–240.
6. Литвинов О. М. Ліберальний напрямок у філософсько-правовій думці США періоду боротьби за незалежність, або Знов про корисність досвіду інших країн для України / О. М.

Литвинов // Вісник Луганськ. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2010. – Вип. 2. – С. 5–19.

7. Литвинов О. М. Консервативний напрямок у філософсько-правовій думці США періоду боротьби за незалежність, або Про досвід американських федералістів у справі розбудови демократичної правової держави / О. М. Литвинов // Вісник Луганськ. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2010. – Вип. 3. – С. 15–26.

8. Литвинов О. М. Культура, техніка і право : філософські нотатки стосовно історичних аспектів взаємодії / О. М. Литвинов // Вісник Луганськ. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка : Спец. вип. № 7 : Правова політика і правова реальність. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. – С. 120–131.

9. Литвинов О. М. Корупція як культурна традиція: спроба філософсько-правового аналізу процесу криміналізації свідомості / О. М. Литвинов // Вісник Луганськ. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка : Спец. вип. № 8 : Проблеми вдосконалення законодавства про протидію відмиванню злочинних доходів і корупції (Донбаські правові читання). – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. – С. 181–191.

10. Литвинов О. М. «Негатив-патерналізм» як характеристика державного ладу України : спроба культурологічно-правової діагностики / О. М. Литвинов // Проблеми філософії права. – 2010–2011. – Т. VIII–IX. – С. 306–314.

11. Литвинов О. М. «Закрите суспільство» та «відкрите суспільство»: соціально-правові роздумування про культурно-звичаєві підмурки праворозуміння та правової культури, або Про те, як почути слова поета / О. М. Литвинов // Вісник Луганськ. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2011. – Вип. 4. – С. 5–15.

12. Литвинов О. М. Соціальний паразитизм як культурна характеристика суспільства та його вплив на діяльність правоохоронних органів (спроба філософсько-правового осмислення проблеми) // Південноукраїнський правничий часопис. – 2011. – № 2. – С. 67–71.

13. Литвинов О. Про культурно-світоглядні чинники деформацій правової держави / О. М. Литвинов // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – № 2 (65). – С. 86–95.

14. Литвинов О. Про культурологічний методологічний інструментарій у правознавстві (спроба філософсько-правових міркувань) / О. Литвинов // Право України. – 2011. – № 8. – С. 151–159.

15. Литвинов О. М. Про концепцію правового економізму Ричарда Познера (філософсько-культурологічні роздумування на тлі деяких проблем сучасної України) / О. М. Литвинов // Вісник Луганськ. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2012. – Вип. 1. – С. 5–18.

16. Литвинов О. М. Роль філософії в підготовці майбутнього офіцера міліції / О. М.

Литвинов // Наук. вісник Нац. академії внутр. справ. – 2012. – № 1. – С. 25–31.

17. Литвинов О. М. Про поняття «культура» як правову категорію (спроба побудування філософського інгеніуму) / О. М. Литвинов // Вісник Луганськ. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2012. – Вип. 2. – С. 12–22.

18. Литвинов О. М. Про культурно-національні аспекти проблеми корупції (спроба філософсько-правових міркувань) / О. М. Литвинов // Економіка і право: Наук. журнал. – 2012. – № 3 (34). – С. 167–172.

19. Литвинов О. М. До обґрунтування поняття «культура» як правової категорії : смислові витoki та термінологічні втілення (нотатки на сторінках книжки Йогана Гьойзінґи) / О. М. Литвинов // Вісник Луганськ. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2012. – Вип. 3. – С. 3–13.

20. Литвинов О. М. Теорія правової держави А. Вайшвілі : короткий філософсько-правовий огляд / О. М. Литвинов // Наук. вісник Львів. держ. ун-ту внутр. справ. Серія юридична – Львів : ЛьвДУВС, 2012. – Вип. 2 (1). – С. 250–259.

21. Литвинов О. М. Людина за межами соціокультурних норм : злочинність і героїзм (деякі філософсько-правові аспекти однієї соціально-психологічної теорії) / О. М. Литвинов // Вісник Луганськ. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2013. – Вип. 1. – С. 14–24.

22. Литвинов О. М. Щодо подолання примітивізму соціуму раціональністю мислення : методологічні зауваження проти позитивістів та вульгарних матеріалістів / О. М. Литвинов // Вісник Луганськ. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2013. – Вип. 3. – С. 24–32.

23. Литвинов О. М. Замуель Пуфендорф як сучасний філософ права, або про важливість і необхідність його ідей для майбутнього України / О. М. Литвинов // Вісник Луганськ. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2013. – Вип. 4. – С. 20–31.

24. Литвинов О. М. Щодо евристичних можливостей поняття «вторинні культури» у правознавстві / О. М. Литвинов // Вісник Луганськ. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2014. – Вип. 1. – С. 14–23.

25. Литвинов О. Знову щодо проблеми прихованих інтенцій культури в юридичній термінології (про новий сюжет із нового КПК України) / О. М. Литвинов // Філософія права і загальна теорія права. – 2014. – № 1–2. – С. 252–460.

26. Литвинов О. М. Науковий подвиг Гуго Гроція (філософсько-правовий етюд у культурологічній тональності) / О. М. Литвинов // Вісник Луганськ. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2014. – № 3–4. – С. 21–30.

Статті в закордонних наукових фахових журналах і збірниках (з юридичних наук) та статті у наукових періодичних вітчизняних виданнях, що включені до міжнародних

наукометричних баз даних:

1. Литвинов А. Н. Идея правового государства и Украина (опыт культурно-исторического анализа) / А. Н. Литвинов // *Jurisprudencija : Lietuvos Teises Universitetas : Mokslo darbai* 19 (11) tomas. – Vilnius, 2001. – P. 36–43.

2. Литвинов А. Н. Право и мораль в посттоталитарном сознании : тенденции развития в социокультурном контексте современной Украины / А. Н. Литвинов // *Jurisprudencija : Mokslo darbai* 24 (16) tomas. – Vilnius : Lietuvos Teises Universitetas, 2001. – P. 154–160.

3. Литвинов А. Н. Формирование гражданского общества на постсоветском пространстве как культурная проблема (философско-правовые аспекты) / А. Н. Литвинов // *Общество и право : Научно-практический журнал*. – Краснодар, 2011. – № 3 (35). – С. 26–33.

4. Литвинов А. Н. О категориях культуры и категориях права : опыт критически-методологического размышления / А. Н. Литвинов // *Философия права*. – 2011. – № 6 (49). – Ростов-н/Д, 2011. – С. 18–22.

5. Литвинов А. Н. О культурологическом подходе в правоведении : методологические размышления / А. Н. Литвинов // *Философия права*. – 2012. – № 2 (51). – Ростов-н/Д, 2012. – С. 66–77.

6. Литвинов А. Н. Коррупция : опыт философско-культурологического исследования (общая постановка проблемы и ее украинский ракурс) / А. Н. Литвинов // *Проблемы укрепления законности и правопорядка : наука, практика, тенденции : сб. науч. тр.; Науч.-практ. центр проблем укрепления законности и правопорядка Генер. прокуратуры Респ. Беларусь*. – Минск : БГУФК, 2012. – Вып. 5. – С. 31–38.

7. Литвинов О. Роль теорій природного права у створенні сучасного світу / О. Литвинов // *Філософія права і загальна теорія права*. – 2013. – № 1. – С. 221–233.

8. Литвинов О. Щодо культурно-історичних аспектів взаємовідношення техніки і права / О. Литвинов // *Філософія права і загальна теорія права*. – 2013. – № 2. – С. 288–298.

Публікації, які додатково відображують результати дисертаційного дослідження:

1. Литвинов О. М. Метакатегоріальний статус поняття «культура» та категорії права / О. М. Литвинов // *Вершини творчості : зб. наук. статей*. – Луганськ : Вид-во Луганськ. держ. пед. ун-ту, 1999. – С. 160–164.

2. Литвинов О. М. Розбудова правової держави в Україні як культурно-історична проблема / О. М. Литвинов // *Філософські дослідження. Зб. наук. праць Східноукр. нац. ун-ту*. – Вип. 2. – Луганськ, 2001. – С. 189–200.

3.Литвинов О. М. Народження негатив-патерналізму : щодо біди, що насувається на нашу країну, або про принципи навчання по-українськи / О. М. Литвинов // Вісник Дніпропетр. нац. ун-ту : Філософія. Соціологія. Політологія. – 2007. – Вип. 15. – С. 285–292.

4.Литвинов О. М. Сучасний стан освіти як загроза національній державності / О. М. Литвинов // Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору. – К.: Гнозис, 2008. – Додаток 3, том 1 (8). – С. 219–224.

5.Литвинов О. Філософсько-правова концепція А. Вайшвіли : сучасний варіант правового персоналізму / О. Литвинов // Філософія права і загальна теорія права. – 2012. – № 1. – С. 199–208.

6.Литвинов О. М. Про поняття «культура» як правову категорію (до філософської постановки питання у культурологічній площині) / О. М. Литвинов // Вісник Нац. юрид. академії України імені Ярослава Мудрого. Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія : зб. наук. праць. – 2012. – № 3 (13). – С. 218–222.

7. Литвинов О. Про право як феномен культури в концепції Г. К. Гінса (короткий попередній огляд) / О. Литвинов // Філософія права і загальна теорія права. – 2012. – № 2. – С. 268–276.

8.Литвинов О. М. Проблеми державності в сучасному соціокультурному контексті України / О. М. Литвинов // Відродження української державності : проблеми історії та культури : матеріали міжнар. наук. конф. : у 2-х ч. – Одеса : Изд-во «Чорномор'є», 1996. – Ч. 1. – С. 131–132.

9.Литвинов О. М. Про нашу емоціональну раціональність та східно-західну ментальність (деякі політико-правові аспекти національної культури) / О. М. Литвинов // Проблема раціональності наприкінці ХХ століття : матеріали V Харків. міжнар. Сковородинів. читань. – Х.: Ун-т внутр. справ, 1998. – С. 296–298.

10. Литвинов О. М. Декларація прав людини і деякі проблеми розбудови правової держави в Україні (культурологічний аспект) // Всеобщая декларация прав человека как международный стандарт правового положения личности в Украине : респ. научн.-практ. конф. (аналит. материалы, предл. науч. и практ. работников). – Луганск : РИО ЛИВД, 1999. – С. 42–46.

11. Литвинов О. М. Право як феномен культури : метафізичні основи природного права / О. М. Литвинов // Методологічні проблеми правової науки : матеріали міжнар. наук. конф. – Х.: Право, 2003. – С. 136–138.

12. Литвинов А. Н. В захиту теорій естественного права (культура – право – філософія права) / А. Н. Литвинов // Філософія и будущее цивилизации : тезисы докл. и выступл. IV Рос. филос. конгресса. – М.: «Современные тетради», 2005. – Т. 5. – С. 115.

13. Литвинов О. М. Культурні смисли як фундаментальні основи права (до постановки проблеми у загальному вигляді й щодо осмислення та інтерпретації європейського права) / О. М. Литвинов // Європейські інтеграційні процеси та трансформація права на постсоціалістичному та пострадянському просторі : матеріали міжнар. наук.-практ. семінару. – К.: НУВС, 2006. – С. 176–

187.

14. Литвинов О. М. Про взаємозв'язок політики і права як проблему правової культури / О. М. Литвинов // Трансформація політики в право : різні традиції та досвід : матеріали міжнар. наук. конф. – Х.: Право, 2006. – С. 253–255.

15. Литвинов О. М. Людиновимірність права й організація державного життя / О. М. Литвинов // Антропологія права : філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи) : матеріали Першого Всеукр. кругл. столу. – Львів : Край, 2006. – С. 230–238.

16. Литвинов О. М. Освіта в Україні як соціокультурна фікція, або про системну деформацію культурних смислів / О. М. Литвинов // Українська освіта у світовому часопросторі : матеріали Другого міжнар. конгресу. – К.: Укragenство інформації та друку «Рада», 2007. – Кн. 1. – С. 318–319.

17. Литвинов О. М. Українська традиція : редукція політичного до буденного як шлях до національного апокаліпсису (державно-правові аспекти проблеми у культурологічному контексті, або про деякі уроки Аристотеля) / О. М. Литвинов // Традиція і культура. Минуле, теперішнє та майбутнє : матеріали міжнар. наук. конф. – К.: Асоціація «Новий Акрополь», 2008. – Ч. 1. – С. 18–21.

18. Литвинов А. Правопонимание как культурная характеристика общества (общий взгляд на проблему и ее украинский ракурс) / А. Литвинов // Право Украины. – 2011. – № 1. – С. 314–316.

19. Литвинов О. М. Правова культура як соціальна фікція. До проблеми функціонування модерної юридичної термінології у вторинних культурах / О. М. Литвинов // Вісник Нац. юрид. академії України ім. Ярослава Мудрого. Філософія. Філософія права. Політологія. Соціологія. – 2011. – № 8. – С. 254–256.

20. Литвинов О. М. Щодо культурно-історичного обґрунтування поняття «негатив-патерналізм» як визначення соціально-правової реальності України / О. М. Литвинов // Методолог. пробл. істор.-прав. досліджень : матеріали XXIII міжнар. істор.-прав. конф. – Київ ; Сімферополь : «ДОЛЯ», 2011. – С. 139–144.

21. Литвинов О. М. Особливості корупції як явища (філософсько-правові роздумування у феноменологічній площині) / О. М. Литвинов // Протидія корупції : європейський досвід та українські реалії : тези міжнар. наук.-практ. конф. – Львів : ЛДУВС; Фонд Ганса Зайделя, 2012. – С. 114–117.

22. Литвинов О. М. Апеляція до Розуму і Культури : щодо спроможності людства не втратити людські цінності (культурно-антропологічні міркування в правовій площині) / О. М. Литвинов // «Актуальні проблеми філософії права : правова аксіологія» : матеріали міжнар. «кругл. столу». – Одеса : Фенікс, 2012. – С. 36–41.

- 23.** Литвинов О. М. Про процеси становлення громадянського суспільства як культурну проблему (філософсько-правовий ракурс) / О. М. Литвинов // Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина : Зб. наук. ст. та тез наук. повід. за матеріалами Міжнар. наук.-практ. конф. 23 листопада 2012 р. : у 2 ч. – Х.: «Точка», 2012. – Ч. 1. – С. 284–286.
- 24.** Литвинов О. М. Україна : світ повсякденності як основа праворозуміння (щодо феноменологічних підмурків антропології права) / О. М. Литвинов // Антропология права : філософський та юридичний виміри : статті учасників VII міжнар. «кругл. столу» / 2-е вид., випр. та доп. – Львів : Галицький друкар, 2012. – С. 321–340.
- 25.** Литвинов О. М. Захід і Схід як соціально-правові категорії сьогодення : Україна і світ, варварство і культура / О. М. Литвинов // Науковий діалог : «Схід – Захід». Мат-ли III Всеукр. наук. конфер. з міжнар. участю (м. Кам'янець-Подільський) : у 4-х ч. – Дніпропетровськ : Вид-во «Інновація», 2014. – Ч. III. – С. 6–8.
- 26.** Литвинов О. М. Становлення громадянського суспільства в Україні як культурна проблема в ракурсі «Схід-Захід» (філософсько-правовий аспект) / О. М. Литвинов // Проблеми формування громадянського суспільства : матеріали інтерактивн. наук.-практ. семінару. – Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2015. – С. 9–13.
- 27.** Литвинов О. М. Привілеї, рабство та азійство як характеристики тоталітарних режимів «червоного століття» / О. М. Литвинов // Філософська думка. – 2015. – № 4. – С. 84–86.
- 28.** Українська та зарубіжна культура : метод. посіб. для самост. вивчення. – Луганськ : РВВ ЛІВС, 1996. – 71 с. – Зі змісту : Литвинов А. Н. Понятіе и сущность культуры / А. Н. Литвинов. – Розд. 1. – С. 3–16.
- 29.** Литвинов А. Н. История учений о государстве и праве : учеб.-метод. пособ. / А. Н. Литвинов, А. И. Левченков. – Луганск : РИО ЛИВД, 2000. – 186 с. – Зі змісту : Литвинов А. Н. Государственно-правовая мысль Древнего мира и Средневековья; Раннебуржуазные теории государства и права и их историческое значение; Учения о государстве и праве XVIII–XIX веков / А. Н. Литвинов. – Темы 1, 2, 3. – С. 6–147.
- 30.** Релігієзнавство : навч. посіб. / [О. М. Єременко, Н. С. Звонюк, О. М. Литвинов та ін.; за заг. ред. О. М. Єременка]. – Луганськ : РВВ ЛІВС, 2005. – 344 с. – Зі змісту : Литвинов О. М. Релігія і право : короткий історичний нарис впливу духовно-культурного контексту на становлення правових ідей (замість післямови) / О. М. Литвинов. – [Післямова]. – С. 221–240.
- 31.** Історія вчень про державу і право : підручник / [за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина]. – Х.: Право, 2008. – 240 с. – Зі змісту: Литвинов О. М. Американська політико-правова думка другої половини XVIII–початку XIX ст. / О. М. Литвинов, С. П. Погребняк. – Розділ 13. – С. 121–127.
- 32.** Левченков О. І. Історія вчень про державу і право : навч.-метод. посіб. для слухачів

ф-ту заоч. та дистанц. навчання / О. І. Левченков, О. М. Литвинов. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2009. – 216 с. – Зі змісту : Литвинов О. М. Державно-правова думка Давнього світу і Середньовіччя; Класичні теорії держави та права Нового часу / О. М. Литвинов. – Розділи 1, 2 (теми 2.1, 2.2, 2.3, 2.4). – С. 7–119.

АНОТАЦІЯ

Литвинов О. М. Право як феномен культури. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю: 12.00.12 – філософія права. – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. Харків, 2016.

У дисертації здійснено комплексне філософське осмислення проблем функціонування права в культурі. На основі аналізу процесу раціоналізації людського буття в праві доводиться можливість тлумачення культури як правової категорії та права як категорії культури. З'ясовано вплив світу повсякденності на формування правової свідомості і правової культури в контексті взаємовідносин культурних ареалів Сходу і Заходу, примітивізації соціальної взаємодії на її криміналізацію. Через поняття «вторинні культури» реалізовано критичний підхід до суспільств з імітаційним ставленням до права.

На основі аналізу історії філософсько-правової думки обґрунтовується поняття «другий осьовий час» як визначення періоду домінантного значення ідеї прав людини (XVI–XXI ст.). Показано культуротворчу роль права в подоланні небезпечних викликів партикуляризму через спрямованість розвитку культури до універсалізму.

Усі проблеми розглянуто в актуальному для України контексті формування відкритого суспільства та розбудови правової і соціальної держави.

Ключові слова: право, культура, філософія права, теорії природного права, раціоналізація, вторинні культури, криміналізація, права людини, другий осьовий час.

АННОТАЦИЯ

Литвинов А. Н. Право как феномен культуры. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности: 12.00.12 – философия права. – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины. Харьков, 2016.

В диссертации осуществлено комплексное философское осмысление проблем функционирования права в культуре. На основе анализа процесса рационализации человеческого бытия в праве доказывається возможность толкования культуры как правовой категории и права как категории культуры. Выяснено влияние мира повседневности на формирование правового сознания и правовой культуры в контексте взаимоотношений культурных ареалов Востока и

Запада, примитивизации социального взаимодействия на его криминализацию. Через понятие «вторичные культуры» реализован критический подход к обществам с имитационным отношением к праву.

На основе анализа истории философско-правовой мысли обосновывается понятие «второе осевое время» как определение периода доминантного значения идеи прав человека (XVI–XXI вв.). Показана культуротворческая роль права в преодолении опасных вызовов партикуляризма через направленность развития культуры к универсализму.

Все проблемы рассмотрены в актуальном для Украины контексте формирования открытого общества и построения правового и социального государства.

Ключевые слова: право, культура, философия права, теории естественного права, рационализация, вторичные культуры, криминализация, права человека, второе осевое время.

SUMMARY

Lytvynov O. M. Law as a phenomenon of culture. – Manuscript.

A thesis for a Scientific Degree of Doctor of Sciences (Law) in specialty 12.00.12 – Philosophy of Law. – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kharkiv, 2016.

The thesis deals with the complex philosophical comprehension of the functioning of law issues in the culture. The possibility of interpreting the culture as a legal category and the law as a category of culture on the basis of the analysis of the process of rationalization of human existence in law is proved.

As a result of a general review of the main approaches to the definition of the concept of “culture” and the phenomenological-hermeneutic study of its sense origins and terminological embodiments the author has revealed the metacategorical status of this concept in the contemporary body of knowledge as well as the dialectics of its interrelations with the concept of “civilization”. The content of civic responsibility and organizing, regulatory and supervisory functions of culture allow the author to interpret it as a process of rationalization of human existence in law. The obvious counteraction to this process reveals its significant aspects which make it possible to characterize the features of the existence of law in its historical and ontological conditionality rooted in cultural areas of the East and the West. The author considers that the main reason for this counteraction is a more primitive social interaction, which is expressed in different forms of criminalization. It allows him through the concept of “secondary cultures” to implement a critical approach to the societies with imitating attitude to the law.

The work shows the decisive meaning of the world of everyday life for the formation of legal awareness and legal culture and the role of traditions and customs of the “closed society” in pressure on the processes of formation of the “open society”. A total focus on the philosophy of law of the New Age and personalized understanding of the law mainly as the equal rights of every human being allows the

opportunity to show its interpretation as a category of culture and as a tool of social characteristics of different communities. The author determines that a weak component in the rational principles of the functioning of secondary cultures causes a return to simplified forms of existence and interaction, which are typical for the natural state (predatory instincts, saving of vital energy, etc.). Their mimicry through imitation of functional necessity generates various forms of counteraction to rationalization of human life in law as an effective way of interaction. In addition to the well-known form of “corruption” the author offers another ones: “social parasitism”, “new forms of slavery”, “negative selection”, etc. All of them are in a dialectical interrelation, and their presence in Ukraine allows him to give such definition to Ukraine’s political system as a “negative-paternalism”.

On the basis of the history of philosophical and legal thought of the New Age the author has substantiated the notion of “second axial time” as a definition of the period of the dominant values of the idea of human rights and its legal embodiment in legal reality (XVI–XXI centuries.). Examined by the author the world outlook and cultural foundations from the Antiquity to the Reformation have received specific philosophic and legal expression in the works of Western thinkers from Grotius, Hobbes and Spinoza to Kant, Hegel, and representatives of the nineteenth century as a rationalistic explanation of egalitarian ideas. The author presents a number of philosophical and legal concepts of the XX-th century, where the ideas of natural law of the New Age are developed and the dialectics of interrelations between the categories of culture, law and the state is considered for the first time (Spengler, Guins, Posner, Vaishvila). He also investigates the cultural conditionality of their counter-agents (historical school of law in Germany, positivism, etc.) and subsequent concentrated embodiment of such ideas in the totalitarian regimes of the XX-th century. It allows him to cover the processes of transformation of law enforcement agencies in punitive ones against the individual and society as the rule of semantic dominants of secondary cultures in conditions of distortion of legal reality and resistance to the ideas of the legal and social state.

In the work the author shows and describes the cultural and creative role of law in making of a legal and social state in the XIX-th and XX-th centuries as a result of the influence of the philosophical and legal thought of rationalistic, humanistic and personalistic orientation. He grounds the key role of law in the substantial content of the category of “culture” as a dialectical development from particular values to universal ones through the solution about classification of cultures on such semantic basis. Reinforcement of the protective function of the law in relation to the individual makes it a unique phenomenon of culture that provides a dialectical unity of culture in its particular and universal understanding.

Key words: law, culture, philosophy of law, the theories of natural law, rationalization, secondary cultures, criminalization, human rights, the second axial time.

Відповідальний за випуск:

доктор юридичних наук, доцент

Письменський Е.О.

Підписано до друку 17.01. 2017 р. Формат 60x90/16.

Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.

Умовн. друк. арк. 1,7. Облік.-вид. арк. 1,9.

Тираж 150 прим. Зам. № 1632

Друкарня

Національного юридичного університету

імені Ярослава Мудрого

61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77